

УДК 159.923:316.752

Д 79

Віра ДУБ

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті аналізується ціннісна сфера майбутніх педагогів на основі соціокультурних характеристик. Розкривається детермінація мотиваційно-особистісної сфери студентів через узгодженість між цінностями. Проведено аналіз цінностей майбутніх педагогів, які народилися у місті, та тих, які приїхали до нього з сільської місцевості.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, цінності, узгодженість цінностей, внутрішній конфлікт, майбутні педагоги.

Постановка проблеми. Сучасний період розбудови України як держави характеризується суттєвими змінами в усіх сферах життєдіяльності людини, які особливо позначаються на характері та структурі цінностей суспільства й окремої особистості. Ціннісно-смісловне становлення сучасної молоді людини формується під впливом багатьох зовнішніх чинників. Воно відбувається у середовищі сім'ї, соціального та національного оточення, місця проживання. Оскільки особистість зростає у певних умовах, вона наслідуює ті зразки поведінки, які сприяють успішній життєдіяльності. Але впродовж життя людина за певних причин може змінювати середовище свого існування. За таких умов з'являються нові ціннісні орієнтири та переосмислюються наявні, або ж нова реальність дисонує зі звичним для особистості оточенням, що може призвести до виникнення внутрішнього конфлікту. Зміна ціннісних орієнтацій є болісним процесом. Знання його закономірностей може сприяти виявленню

особливостей впливу на підростаючу особистість суспільних інститутів з метою послаблення її емоційних стресів і запобігання можливій соціальній напруженості. Саме тому вивчення цінностей особистості та вплив на неї зовнішнього середовища є предметом досліджень багатьох галузей знань про людину – психології, педагогіки, медицини, соціології, філософії.

Отже, актуальною є потреба вивчення ціннісного світосприйняття сучасної молоді на етапі професійного становлення, адже ціннісні орієнтації – це фактор, який регулює поведінку, життєву та професійну діяльність особистості.

Досліджувана проблема є частиною тематичного плану науково-дослідницької роботи кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Психологічні умови формування цінностей молоді в контексті трансформаційних суспільних процесів” та індивідуальної теми дослідження “Психологічні особливості ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів”. Важливість дослідження полягає в обґрунтуванні сутнісних характеристик ціннісно-сислової сфери особистості на етапі підготовки до професійної діяльності; розробці структурно-функціональної моделі її становлення на етапі професійного навчання; визначенні умов розвитку ціннісно-сислових орієнтацій майбутніх педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові пошуки ціннісно-сислової сфери особистості мають різновекторний характер. Ученими здійснюється вивчення проблем аксіопсихології особистості (З. Карпенко [9]), аксіопсихології вищої школи (Г. Радчук [11]), динаміки ціннісно-сислової сфери в процесі професійного становлення (Т. Вілюжаніна [3]). На роль системи цінностей в процесі саморегуляції оцінювальних ставлень учителя вказує І. Галян [5]. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій дошкільника як чинника готовності до навчання розкриває О. Горбачова [6]. Дослідженню впливу зовнішнього середовища на формування мотиваційної сфери й світоглядно-ціннісних орієнтирів сільської та міської людини присвячені роботи І. Войтюк [4], І. Зверєвої [8], Н. Комарової [10]. На думку зазначених дослідників, такі чинники як громадська думка, релігія, традиційна культура в соціумі виконують практично подібні функції, основною метою яких є регуляція ціннісно-мотиваційної сфери

особистості. Таке різноманіття підходів до вивчення ціннісно-сміслової проблематики вказує на особливу роль ціннісних орієнтирів у життєдіяльності особистості. Адже дослідження проблем розвитку цієї сфери, позитивної трансформації цінностей кожної особистості дає їй змогу активно та творчо включитися у навчально-професійну діяльність, що, зрештою, визначатиме і ситуацію в суспільному житті.

Сучасний етап розвитку освіти характеризується зростанням пріоритету людського фактора, посиленням уваги до особистості вчителя, необхідністю його соціально-морального розвитку. Готовність майбутнього педагога до вибору в ситуаціях невизначеності – необхідна умова його соціальної й професійної успішності. Для цього студенти-педагоги повинні орієнтуватися на сформовані стійкі особистісні та професійні цінності.

Метою публікації є аналіз ціннісних орієнтирів майбутніх педагогів, які проживають у місті, та тих, хто приїхав до нього на навчання з сільської місцевості. Вивчення структури цінностей дасть змогу зробити визначенішу оцінку орієнтації людини на ті чи ті змістові характеристики свого життя та виявити ті їх особливості, що виступають передумовами виникнення внутрішньо-особистісних конфліктів.

Ціннісні орієнтації особистості майбутнього вчителя – це такі соціальні цінності, які є для нього стратегічними цілями діяльності, займають визначальний щабель у мотиваційно-регулятивній системі поведінки та професійної діяльності, впливають на зміст і спрямованість його потреб, мотивів, інтересів.

Наявність стійких ціннісних орієнтацій характеризує зрілість особистості, забезпечує її стійкість і стабільність. Так, стійка структура ціннісних орієнтацій визначає такі якості особистості, як активність життєвої позиції, наполегливість, дотримання певних принципів, надійність, відповідальність. Сформовані цінності мобілізують життєві сили та здатність досягнути мети. І, навпаки, їх несформована система спричиняє суперечливість у виборі цінностей, непередбачуваність поведінки, перевагу зовнішньої мотивації у поведінці, пасивність.

Система особистісних цінностей є критерієм особистісної ідентичності (А. Якобсон-Уайдинг). Завдяки цій системі соціальних цінностей ідеалів, норм, вимог формується внутрішня система

ставлення людини до світу й до самої себе, система самоконтролю та самоорієнтації.

Проте, як показують численні дослідження, ідентичність може трансформуватися в умовах зміни соціальної ситуації, в якій перебуває індивід [7]. Так, в умовах міграції з сільської місцевості в місто відбувається перебудова вже сформованих уявлень про себе. У молодій людини, яка впродовж усього життя жила у сільській місцевості, була сформована базова ідентичність, характеристики якої детерміновані особливостями сільської спільноти, а також її представників. Переїжджаючи до міста, вона опиняється у зовсім інших соціокультурних умовах, де реальність яскраво дисонує зі звичним для неї оточенням, що може призвести до виникнення внутрішнього конфлікту, який виражається у суперечностях між особистістю й умовами її діяльності, з одного боку, та між внутрішньоособистісними утвореннями, в тому числі ціннісних орієнтацій, з іншого.

Соціокультурне є найбільш загальним серед усіх середовищ. Воно – багатофункціональне та багатofакторне. Його вплив охоплює не лише професійний чи побутовий, інформаційний чи освітній простір, але й пронизує всю життєдіяльність особистості, формує певний спосіб життя, модель поведінки, ціннісне світосприйняття.

Усі складові соціокультурного середовища, рівень розвитку відносин у ньому впливають на процес формування аксіологічного вибору молоді. І що вищий рівень розвитку суспільних відносин, то більш досконалою є система соціальних цінностей для всіх верств населення й молоді зокрема. Так, В. Васютинський [2] наголошує, що саме рівень розвитку суспільства є тим вагомим чинником, що впливатиме на усунення розбіжностей й антагонізмів у системі цінностей. Саме у взаємодії зі світом, “соціальним простором” виявляються ціннісно-мотиваційні детермінанти діяльності особистості, формуються концепти ціннісної оцінки, які простежуються у взаємодії молоді з іншими людьми та ставленні до себе.

Зміни в смисловій сфері студентів пов’язані з впливом професійного навчання на світосприйняття загалом, формуванням професійного бачення світу.

Період навчання у ВНЗ є досить насиченим щодо засвоєння певних цінностей і норм діяльності, що відбувається через включення студента до системи конкретних соціальних зв'язків, які спричиняють своєрідні внутрішні конфлікти через невідповідність із уже наявними, але ще нестабільними поглядами на життя. Цей процес завжди пов'язаний з подоланням суперечностей, які, як правило, знаходять відображення у внутрішньоособистісних конфліктах. З цього приводу О. Светлічний уважає, що ціннісна сфера людини є завжди внутрішньо конфліктною [13].

Внутрішні конфлікти особистості служать значним стимулом до переоцінки власного бачення конкретної ситуації та змін у ставленні до неї. З одного боку, це дуже важливий і корисний процес, який дає змогу вчитися обирати пріоритети для себе, навколишніх, але з іншого, така переоцінка не завжди набуває правильного напрямку, інколи людина помиляється, а отже, може стати на хибний шлях, що веде до переформування ціннісної орієнтації особистості.

Основою внутрішньоособистісних конфліктів є ціннісно-мотиваційна сфера особистості. З цієї найважливішою сферою психіки людини пов'язана її внутрішня конфліктність, тому що саме вона відображає різноманітні зв'язки і відносини особистості з довкіллям. Виходячи з цього, виокремлюють такі основні структурні компоненти внутрішнього світу особистості, що вступають у конфлікт:

– мотиви, які відображають прагнення особистості різного рівня (потреби, інтереси, бажання, потяги). Вони можуть бути виражені поняттям “хочу”;

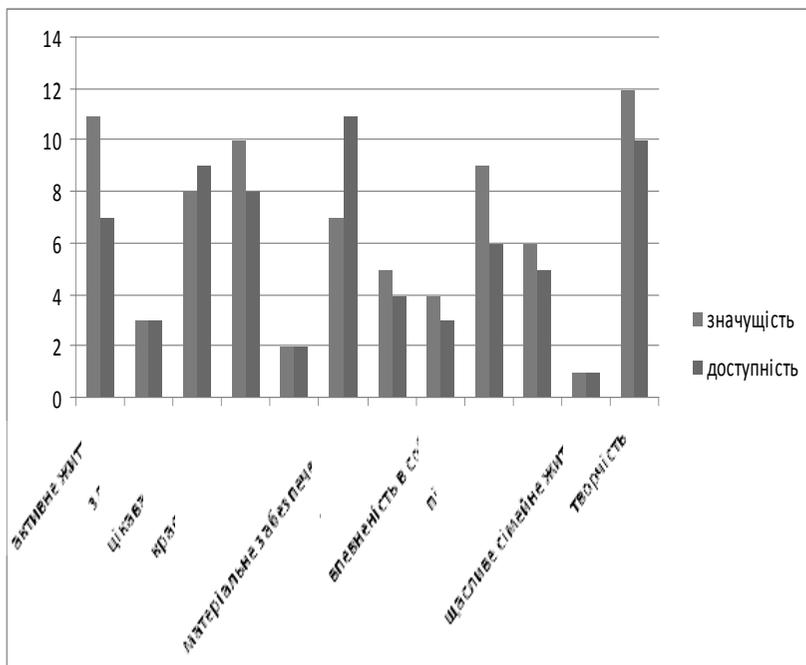
– цінності, які втілюють у собі суспільні норми і є завдяки цьому еталонами “належного”. Ідеться про особистісні цінності, прийняті людиною, а також ті, які не приймаються нею, але в силу їх суспільної чи іншої значущості особистість змушена дотримуватися їх. Вони виражаються поняттям “треба”;

– самооцінка як самоцінність себе для себе, оцінка особистістю своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Будучи вираженням рівня домагань, самооцінка є своєрідним чинником її активності, поведінки. Виражається як “можу” або “не можу” [1].

Невідповідність між ціннісними орієнтаціями та поведінкою людини може призвести до втрати впевненості людини у своїх силах, формування стійкого комплексу неповноцінності, а іноді – і до втрати сенсу життя. Як правило, може відбутися деструкція наявних міжособистісних стосунків у родині, на роботі. Вони можуть бути причиною підвищеної агресивності, тривожності, дратівливості в спілкуванні [12].

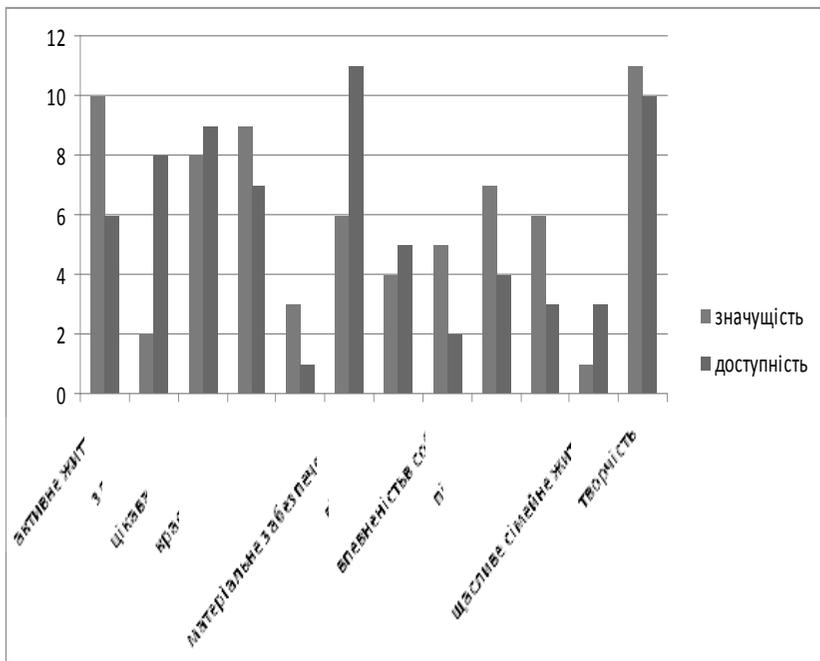
Окреслені особливості становлення ціннісної сфери особистості дали змогу визначити напрями емпіричного дослідження. Для діагностики суперечностей у цінностях, дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері та наявності внутрішнього конфлікту ми використали методику О. Фанталової “Рівень співвідношення “цінності” і “доступності” у різних життєвих сферах” [14]. Ця методика дає змогу обчислити індекс розбіжності у системі “цінність – доступність”, який є показником неузгодження, дезінтеграції у ціннісно-мотиваційній сфері особистості, що свідчить про ступінь незадоволеності поточною життєвою ситуацією.

Вибірку склали студенти Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. Серед них ми виокремили дві групи досліджуваних. До першої групи увійшли ті, хто народився в місті. До другої – студенти, що приїхали до міста зі сільської місцевості. Так, у студентів першої групи, незважаючи на присутність внутрішнього конфлікту (ВК=24,4%) та внутрішнього вакууму (ВВ=23,1%), у мотиваційно-особистісній сфері домінує нейтральна зона (НЗ) – 50,5%. Це вказує на низький рівень дезінтеграції у ціннісно-мотиваційній сфері досліджуваних, відсутність суперечностей між “бажаним” і “реальним”, між “хочу” і “можу”. Загалом такий показник відображає відсутність вагомої неузгодженості між значущістю та доступністю цінностей, про загальну задоволеність студентами життєвою ситуацією. У більшості життєвих сфер цінності або повністю збігаються (здоров’я, любов, щасливе сімейне життя) або значною мірою (цікава робота, впевненість, свобода, вірні друзі, творчість) (рис. 1). Такий результат підтверджує і отриманий показник залежності між цінностями бажаними та реальними ($r=0,844$).

Рис. 1. Профілі рангових ієрархій доступності та значущості цінностей у студентів із міста

У досліджуваних другій групі переважає високий рівень дезінтеграції у мотиваційно-особистісній сфері та невизначеність домінуючої складової, оскільки показники розміщуються майже на одному рівні. Про це свідчать отримані результати – ВК : ВВ : НЗ = 34,3% : 32,6% : 33,1%. Хоча з невеликою перевагою все ж домінуючою складовою мотиваційно-ціннісної сфери є внутрішній конфлікт. Такі показники відображають незадоволеність життєвою ситуацією, певну блокаду у задоволенні потреб, присутність суперечностей між “бажаним” і “реальним”, між “хочу” і “можу”, незбігання цінностей у життєвих сферах (рис. 2). Показник кореляції ($r=0,502$) також підтверджує слабкий зв'язок між значущістю та доступністю цінностей. Домінування значущості над її доступністю свідчить про неможливість досягти бажаного.

Рис. 2. Профілі рангових ієрархій доступності та значущості цінностей у студентів із села

Крім цього, нами виокремлено цінності, в яких рівень значущості та доступності значно відрізняються. Так, у студентів із міської та сільської місцевості такою спільною цінністю є матеріальне забезпечення. Та це цілком природно, адже вони ще не працюють, тому не мають змоги забезпечувати себе достатньою мірою. Серед студентів сільської місцевості виявляємо перевагу такої цінності, як здоров'я, щодо якої спостерігається велика розбіжність між значущістю та доступністю. Отже, показники здоров'я для цієї групи досліджуваних є важливим чинником досягнення поставленої мети, однак незадоволеність його станом може стати на заваді реалізації інших життєвих цінностей. Також простежуємо переважання доступності над значущістю у таких цінностях, як “активне життя”, “впевненість” та “пізнання”. На наш погляд, це вказує на внутрішній вакуум – стан внутрішньої спустошеності, зниження

мотивації у певній життєвій сфері, відчуття непотрібності. Спільним для обох груп досліджуваних є останнє місце творчості у загальній ієрархії цінностей, що, на нашу думку, негативно позначається на професійній ідентифікації майбутніх педагогів.

Порівняльний аналіз отриманих результатів дає змогу констатувати, що серед цінностей у двох групах студентів наявні певні загальні тенденції. Структуру ціннісних орієнтацій студентської молоді можна поділити на три складові. Основу ціннісних орієнтацій становлять конкретні життєві та загально-людські цінності – любов, здоров'я, щасливе сімейне життя. Середню ланку у структурі цінностей займають “матеріальне забезпечення”, “вірні друзі”, “впевненість у собі” та “свобода”. Заключна складова містить такі цінності, як “активне діяльне життя”, “пізнання”, “цікава робота”, “краса природи та мистецтва” і “творчість”. Отже, цінності, які можуть бути основою для професійного зростання, в ієрархії ціннісної сфери майбутніх педагогів займають останні місця.

Висновки. Особистісна ціннісна структура індивіда є найважливішим чинником процесу соціалізації особистості. Система ціннісних орієнтирів, будучи регулятором діяльності та поведінки особистості, визначає основні напрями її власної активності, окреслює стратегію її життєвого шляху як соціальної істоти, суб'єкта духовної активності. Від наявності та сформованості ціннісних орієнтацій залежать професійна культура майбутнього фахівця, рівень його професійної компетентності, духовно-моральні якості, а від ступеня узгодженості між цінностями та можливістю їх реалізації – наскільки повноцінно буде проходити процес самотворення, самовиховання, самовдосконалення особистості.

Проведене нами дослідження показало, що трансформація та переосмислення базових цінностей, заміна їх цінностями певного соціокультурного середовища глибоко переживається молодими людьми. Такі переживання відображаються у їхній ціннісно-мотиваційній сфері. Так, у студентів, народжених у місті, ця сфера є більш узгодженою, що дає їм змогу досягати поставленої мети. У досліджуваних із сільської місцевості спостерігається невизначеність, розгубленість, неузгодженість між цінностями, що виявляється у внутрішньому конфлікті та

внутрішньому вакуумі. Такі характеристики є ознакою “розриву” у системі “свідомість – буття”, незадоволеності поточною життєвою ситуацією. Констатований стан мотиваційно-особистісної сфери може негативно відобразитись як на професійному, так і на особистісному становленні майбутніх педагогів.

Подальші наукові пошуки передбачають вивчення взаємозв'язку між особистісними та професійними цінностями майбутніх педагогів.

Література

1. Анцупов А.Я. Конфликтология : учеб. для вузов / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – СПб. : Питер, 2007. – 496 с.
2. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В.О. Васютинський // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України ; за ред. С.Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8. – Вип. 6. – С. 40 – 45.
3. Вілюжаніна Т.А. Динаміка ціннісно-сислової сфери особистості в процесі професійного становлення майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / Т.А. Вілюжаніна. – К., 2006. – 22 с.
4. Войтюк І.В. Світоглядно-ціннісні орієнтири сільської молоді у релігійному вимірі : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.01 “Релігієзнавство” / І.В. Войтюк. – К., 2007. – 22 с.
5. Галян І.М. Ціннісно-сміслові аспекти особистості педагога / І.М. Галян / Проблеми розвитку системи соціальної роботи та неперервної освіти в Україні та за її межами / матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці, 2002. – С. 43 – 47.
6. Горбачова О.Ю. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій дошкільника як чинник готовності до навчання : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / О.Ю. Горбачова. – Х., 2013. – 18 с.
7. Дмитриева Н.В. Системный подход в изучении развития идентичности / Н.В. Дмитриева // Психологические механизмы регуляции активности личности : [сборник научных трудов]. – Новосибирск : Изд. НГПУ, 2001. – Ч. 1. – С. 217 – 227.
8. Зверева І.Д. Соціальні проблеми сільської молоді / І.Д. Зверева // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 5. – С. 27 – 29.
9. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2009. – 512 с.

10. Комарова Н.В. Спосіб життя української молоді в сільській місцевості / Н.В. Комарова // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 4. – С. 2 – 72.

11. Радчук Г.К. Аксіопсихологія вищої школи : монографія [Текст] / Г.К. Радчук. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – 415 с.

12. Романюк Л.В. Розвиток ціннісних орієнтацій студентів у навчальному процесі / Л.В. Романюк // Дидактика професійної школи. – Хмельницький : ХНУ, 2005. – С. 48 – 52.

13. Светличный А.Л. Ценностно-смысловая сфера личности и особенности ее конфликтности [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / А.Л. Светличный ; Харьковский гос. ун-т. – Х., 1997. – 160 с.

14. Фанталова Е.Б. Диагностика и психотерапия внутреннего конфликта / Е.Б. Фанталова. – Самара : Издательский дом “БАХРАХ – М”, 2001. – 128 с.

Дуб Вера. Социокультурные характеристики ценностной сферы будущих педагогов. В статье анализируется ценностная сфера будущих педагогов на основе социальных и культурных характеристик. Раскрывается детерминация мотивационно-личностной сферы студентов через согласованность между ценностями. Проведен анализ ценностей будущих педагогов, которые родились в городе, и тех, которые приехали в город из сельской местности.

Ключевые слова: ценностные ориентации, ценности, согласованность ценностей, внутренний конфликт, будущие педагоги.

Dub Vira. Socio-cultural characteristics of future teachers' values sphere. In the article the values sphere of future teachers has been analysed on the basis of social and cultural characteristics. Determination of students' motivational personality sphere through co-ordination between values has been revealed. The analysis of values of urban future teachers and those who arrived at a city from the rural locality has been done.

Key words: values orientations, values, co-ordination of values, internal conflict, future teachers.